

”

Назаренко О. Русифікація освіти в Україні та розвиток наукових пошуків у педагогічній науці XX – початку XXI століття. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2024. Том 12, № 5. С. 43-49. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i5-007>.

Nazarenko O. Rusyfikatsiia osvity v Ukraini ta rozvytok naukovykh poshukiv u pedahohichnii nauitsi XX – pochatku XXI stolittia [Russification of Ukraine's education and the development of pedagogical research in the XX – at the beginning of the XXI century]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 2024. Vol. 12, No 5. S. 43-49. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i5-007>.

УДК 37: 93(744)

DOI: 10.31110/2616-650X-vol12i5-007

Олена НАЗАРЕНКО

Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-5372-848X>

elena-nazarenko@ukr.net

РУСИФІКАЦІЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА РОЗВИТОК НАУКОВИХ ПОШУКІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті прослідковано розвиток наукових пошуків українських вчених-педагогів впродовж XX – початку XXI століття у взаємозв'язку з суспільними процесами, спрямованими на зросійщення української освітньої галузі. Українська освіта й наука формувалась у складних умовах через зміни в суспільному житті та численні реформи. Після повалення царського уряду на початку XX століття спостерігалось піднесення національної свідомості українців, що сприяло розробці питань національного виховання та появи важливих експериментальних досліджень. Але подальші наукові пошуки стали неможливими через процес ідеологізації суспільного життя, що розпочався у 30-х роках та був спрямований на поширення ідеї панівної ролі російської мови та культури. Скорочується кількість українських шкіл, відбуваються репресії національно свідомих педагогів. Дослідження вже не мають експериментального характеру, під заборону опиняються теми розвитку особистості дитини, національного виховання, впливу народної педагогіки, висвітлення досвіду світової науки, здобутки видатних українських педагогів. Праці науковців спрямовані на звеличення досягнень російської педагогіки, особливо радянського періоду. Після нетривалого періоду «відлиги» 60-х років зросійщення освітньої галузі відновлюється на декілька десятиліть, й наукові пошуки зосереджуються переважно на вивченні ідей марксизму-ленінізму в педагогіці, критиці педагогічних ідей так званих «буржуазних країн» Заходу. Акцентовано, що після 1991 року русифікація суспільного життя й освіти зокрема не зупинилась, а лише уповільнилась, оскільки при владі залишились проросійські політики, які не ставили за мету національне відродження. Проблеми національної освіти порушувались більше на сторінках наукових видань, ніж на практиці. Тому зараз питання звільнення від російського впливу в освітній галузі й звернення до здобутків національної педагогіки є пріоритетним.

Ключові слова: русифікація; педагогічні дослідження; вчені-педагоги; українізація; національна освіта

Olena NAZARENKO

Kyiv Boris Grinchenko University, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-5372-848X>

elena-nazarenko@ukr.net

RUSSIFICATION OF UKRAINE'S EDUCATION AND THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL RESEARCH IN THE XX – AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

Abstract. The article traces the development of scientific research of Ukrainian scholars and teachers in the twentieth and early twenty-first centuries about social processes aimed at the russification of the Ukrainian education sector. Ukrainian education and science were formed under challenging conditions due to changes in social life and numerous reforms. After overthrowing the tsarist government in the early twentieth century, the rise of the national consciousness of Ukrainians was observed, contributing to the development of national education and crucial experimental research. However, further scientific research became impossible due to the process of ideologization of public life that began in the 1930s and was aimed at spreading the idea of the dominant role of the Russian language and culture. The number of Ukrainian schools is being reduced, and nationally conscious teachers are being repressed. Research is no longer experimental, and topics such as child personality development, national education, the influence of folk pedagogy, coverage of the experience of world science, and the achievements of prominent Ukrainian teachers are banned. The works of scholars are aimed at glorifying the achievements of Russian pedagogy, especially of the Soviet period. After a short period of "thaw" in the 1960s, the russification of the educational sector resumed for several decades, and research focused mainly on the study of Marxism-Leninism in pedagogy and criticism of pedagogical ideas of the so-called "bourgeois countries" of the West. It is emphasized that after 1991, public life and education russification did not stop. This process only slowed down, as pro-Russian politicians remained in power and did not aim at national revival. The problems of national education were raised more on the pages of academic publications than in practice. Therefore, the issue of getting rid of Russian influence in the educational sector and turning to the achievements of national pedagogy is now a priority.

Keywords: Russification; pedagogical research; pedagogical scientists; Ukrainization; national education

Постановка проблеми. Українська педагогічна наука й освіта XX століття розвивалась в складний та суперечливий історичний період. Неодноразова зміна влади й пов'язані з цим численні реформи та педагогічні експериментування не давали змоги для належної апробації результатів вітчизняних наукових досліджень та ґрунтовного впровадження нововведень. Негативно вплинула на формування української науки зміна ідеологічного курсу країни після входження до складу СРСР. Але найбільш руйнівного впливу вона зазнала через політику русифікації, запроваджену радянською владою в усіх союзних республіках, а особливо в УРСР.

Освіта України впродовж минулого пережила кілька періодів короткотривалого національного відродження, що змінювалися періодом посилення русифікації та репресій українських освітян, проте більшість часу вона перебувала під тиском радянської ідеології. З відновленням незалежності нашої держави після 1991 року процес зросійщення не був зупинений повністю, й освітня галузь все ще мала низку недоліків. Недостатня дерусифікація освіти у 2000-х–2010-х роках (а в деяких регіонах впродовж трьох останніх десятиліть), збереження елементів радянської системи навчання та виховання, недооцінка значення розвитку критичного мислення у молодого покоління, недостатня увага до вивчення української історії, наявність досить значної частини навчального матеріалу з російської культури (зокрема російської літератури) в шкільних програмах, викладання російською мовою у вишах. Все це сприяло підтримці в молоді проросійських настроїв, що зрештою призвело до вкрай негативних наслідків.

Педагогічна наука відіграє важливу роль у формуванні суспільної думки та безпосередньо впливає на розвиток системи освіти і виховання, тому відродження та подальший успішний розвиток української національної освіти потребує як вивчення новітніх вітчизняних та світових тенденцій, так і глибокого осмислення й аналізу досвіду минулих поколінь.

Аналіз досліджень та публікацій. Розвиток школи й педагогічної думки України у різні історичні періоди представлено дослідженнями провідних вітчизняних науковців. Так, праці Л. Артемової, М. Ярмаченка висвітлюють історичні закономірності становлення та розвитку педагогіки в Україні, М. Грищенка – проблеми шкільної освіти та педагогічної науки в радянський період, науковий доробок С. Литвинова, В. Смаля та О. Сухомлинської репрезентують персоніфікований напрям історико-педагогічних досліджень та загальні тенденції розвитку вітчизняної освіти. Аналіз формування української педагогіки на засадах національної культури здійснено в дослідженнях О. Любаря та М. Стельмаховича.

Проблеми розвитку педагогічних досліджень у XX столітті проаналізовано у працях О. Адаменко (системний аналіз розвитку педагогічної науки другої половини XX століття), Н. Гупана (українська педагогічна історіографія), В. Майбороди (розвиток вищої педагогічної освіти в Україні). Вивчення педагогічних ідей учених окремих закладів вищої освіти відображено в працях Л. Коваленко (діяльність вчених педагогічного відділу Харківського університету), Л. Король (педагогічні дослідження науковців Полтавського педагогічного інституту).

Процеси формування української національної системи освіти, етнопедагогіки, українознавчої педагогічної думки висвітлено у дослідженнях Л. Березівської, В. Євтуха, Т. Усатенко. Вплив суспільно-політичної ситуації на освіту в Україні, зокрема тривалого процесу її русифікації розкрито переважно у працях істориків, тому ця проблема потребує ґрунтовнішого розгляду саме з точки зору педагогіки, оскільки педагогічна наука має велике значення у становленні суспільної свідомості. Тема розвитку педагогічних досліджень українських вчених в умовах політики русифікації варта більшої уваги й важлива для прискорення процесу розбудови національної освіти, особливо зважаючи на те, що проблема російського впливу останнім часом набуває особливої актуальності.

Мета дослідження – розглянути педагогічні дослідження українських вчених у взаємозв'язку з суспільними процесами XX – початку XXI століття, а саме процесами, спрямованими на зросійщення української освітньої галузі.

Методи дослідження: аналіз наукових джерел вітчизняних авторів, архівних матеріалів, систематизація, узагальнення отриманої інформації з метою визначення впливу процесу русифікації на зміст та характер наукових пошуків українських вчених-педагогів.

Виклад основного матеріалу. Формування української національної освіти відбувалось в умовах численних перешкод, про що свідчать історичні та історико-педагогічні джерела. Так, на початку XX століття освітня галузь України, яка тоді входила до Російської імперії, перебувала під впливом русифікаторської політики царського уряду, розпочатої ще в попередньому столітті, що була спрямована на заборону викладання української мови, видання україномовної літератури, зменшення кількості українських шкіл. Водночас цей період характерний піднесенням суспільно-політичної активності та зростанням національної свідомості українців. Зі зміною влади українська освіта на деякий час зазнала позитивних трансформацій. У 1910-х роках, а особливо після 1917 року активізувався національно-визвольний рух. Українізація школи передбачала повернення до навчання рідною мовою, запровадження українознавчих предметів, створення підручників та відповідну підготовку вчителів.

У 20-х роках, після захоплення влади більшовиками, новий (радянський) уряд з метою закріплення на українських територіях розпочав офіційну політику українізації, видавши постанови, що сприяли поширенню української мови в освітніх закладах, зокрема «Про введення української мови в школах і радянських установах» (1920), «Про заходи у справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ» (1923). Це спонукало науковців-педагогів провідних вишів до активнішої розробки питань національної освіти. Важливий внесок належить вченим Київського інституту

народної освіти. Зокрема, Я. Чепіга неодноразово порушував такі питання ще в умовах антиукраїнської політики царського уряду. Він визначив поняття «національне виховання» та підкреслював, що його основою мають бути традиції, звичаї, культура народу. Г. Іваниця та Д. Ніколенко зосередились на питанні українізації різних типів шкіл, наголошуючи на важливості викладання української мови тільки у взаємозв'язку з українською культурою, проведенні українознавчої роботи з дітьми у позашкільній діяльності, особливостях відповідної підготовки учителів, забезпеченні закладів україномовними підручниками. Особливу увагу вони приділяли українізації професійної школи, яка мала найбільш проблем з цим, оскільки була найбільш зросійщеною [11].

Через русифікаторську політику попередніх років методичне забезпечення шкіл було на низькому рівні, бракувало програм українознавчих дисциплін. Тому викладачі педагогічних вишів активно їх розробляли та вдосконалювали наявні програми з української мови. Так, Д. Ніколенко намагався змістити акцент з теоретичної на практичну частину, спрямовану на розвиток вмінь висловлювати думки усно та письмово, а також закликав глибше вивчати фразеологію. О. Музиченко рекомендував викладати українську мову як прикладну науку, формуючи вміння говорити та думати українською. Він вважав, що українізація школи неможлива без вивчення краєзнавства, що необхідно для формування національної самосвідомості молоді. Г. Іваниця не підтримував поширений на той час стереотип про службову роль української мови, тобто для використання переважно у професійній діяльності, адже це не сприятиме відродженню національної культури. Вчений критикував також принцип підбору літературних творів для вивчення у школах за ідеологічним критерієм, за що згодом сам зазнав жорсткої критики та репресій.

Оскільки в закладах вищої освіти початку ХХ століття російська мова була панівною, вважаємо за важливе виокремити українізаційну діяльність викладачів педагогічних дисциплін Київського інституту народної освіти. Це не лише повний перехід на українську мову викладання та робота над створенням україномовних підручників, а й діяльність, спрямована на усвідомлення студентами своєї національної ідентичності, зокрема через залучення до науково-пошукової роботи в галузі україністики. В інституті організовано гурток культурного українського слова, де студенти під керівництвом педагогів займались збиранням фольклорного матеріалу, перекладами, редагуванням, складанням словників, поглибленням знань з стилістики й діалектології. Керівником гуртка був відомий літературознавець, поет, професор М. Зеров [11].

Подолання наслідків антиукраїнської освітньої політики сприяли видані вченими вишів підручники та педагогічна література українською мовою: букварі, читанки, хрестоматії з української літератури О. Астряба, В. Доги, Г. Іваниці, Я. Чепіги. Вони містили фольклорний матеріал, твори українських письменників й сприяли вихованню національної самосвідомості школярів. Важливими були й підручники для майбутніх педагогів, наприклад, книги В. Роднікова з історії педагогіки, які містили результати досліджень саме української педагогічної думки [10]. Він один з небагатьох, хто на той час вивчав історію української педагогіки, зокрема спадщину К. Ушинського та Г. Сковороди, підтримуючи ідею народності та національної школи.

Отже, період 20-х років ХХ століття відомий значними успіхами в українізації освіти: активізувалось вивчення українознавчих дисциплін, видано значну кількість навчальної літератури українською мовою, проведено важливі наукові дослідження з проблем національної освіти. Викладання українською мовою відбувалось у понад 80 % шкіл та 30 % вишів. Але вже наприкінці десятиліття українізаційні процеси в усіх сферах життя та в освіті зокрема поступово згортались. З 1929 року розпочато масові арешти національно свідомих освітян, і надалі більшовицька влада посилювала геноцид українців, особливу увагу приділяючи знищенню інтелектуальної еліти [2].

Кількість закладів з українською мовою викладання відтепер швидко зменшується. Всі надбання української національної освіти опинились під забороною, натомість молоде покоління почало виховувати в дусі «інтернаціоналізму», що насправді означало позбавлення школи й педагогіки української ідентичності та ствердження ідеї домінування російської культури над культурами інших народів, що входили до складу СРСР. Для втілення своєї ідеології тоталітарний режим створив так звану «радянську педагогіку». Її завданням було виховати покірних членів суспільства, ігноруючи розвиток особистості, викорінюючи з молодого покоління рідну мову та культуру [1, 13].

Все це змусило науковців припинити пошукову діяльність та змінити зміст педагогічних досліджень, піддати критиці дослідження попередніх років, присвячувати свої праці тематиці «викриття педологічної псевдонауки». Радянській педагогіці була протиставлена педагогіка передових країн Заходу, науковці вимушені були підкреслювати хибність їхніх педагогічних ідей. У зв'язку з цим з'являлись такі статті як, наприклад, «Американська школа виховує гангстерів» С. Литвинова. Педагогічні дослідження мали вже не експериментальний, а описовий характер [1, 3]. Замість вивчення інноваційних педагогічних ідей вчені узагальнювали та звеличували нетривалий досвід років радянської влади, або країн з соціалістичним устроєм, яким протиставлялась педагогіка капіталізму як негативне явище.

Політика русифікації української освіти негативно вплинула на розвиток досліджень з проблем сімейного виховання. Тоталітарний режим не міг допустити родинного впливу на формування особистості, оскільки сім'я була основним носієм національних традицій. Тому її роль нівелювалась, натомість основою виховання визнано дитячий будинок, тобто провідним фактором у формуванні особистості стало суспільство. Оскільки духовні цінності у родині передавались через релігійне виховання та фольклор, все це опинилось під забороною, що призвело до появи численних публікацій педагогів на тему антирелігійного виховання. Автентичний фольклорний матеріал у підручниках спотворювався. Так, до усної народної творчості відносили афоризми типу "Бий націоналіста, бо він з фашистського тіста" [5, С. 48–52]. Казку, як джерело народної педагогіки, піддано осуду й надовго вилучено з виховного процесу. Замість неї діти читали «реалістичні» оповіданнями про класову боротьбу [2]. Народні свята замінено революційними, українську народну ляльку – на ляльку-піонера, ляльку-робітника тощо. Курс на так зване «інтернаціональне виховання» змусив багатьох дослідників публікувати статті з обґрунтуванням необхідності формування комуністичного світогляду й різкою критикою форм та засобів етнопедагогіки, звинуваченнями проукраїнських педагогів та їх досліджень в «націонал-фашизмі». Голодомор в українських селах був спрямований на остаточне руйнування сім'ї та національних традицій виховання, так як сільські родини менше піддавались впливу ідеологізації освіти, порівняно з містянами.

Таким чином, після 20-х років ХХ століття дослідження питань родинного виховання значно скоротились. У 40-х–50-х роках цю тематику досить ґрунтовно розробляли вчені кафедри педагогіки Київського педагогічного інституту, але про питання національного виховання в родині, про традиції та звичаї українського народу як виховний чинник вже не йшлося. Основа увага була приділена трудовій та моральній складовій у формуванні особистості [6]. Лише з 60-х років ситуація покращилась: розпочато дослідження в галузі народної педагогіки, педагоги-гуманісти в своїх працях все більше звертались до значення родини, народна казка поступово відновлювалась як засіб виховання.

Отже, через потужну русифікацію та репресії в освіті, що розпочались у 30-х роках, українська мова та культура набуває в освітніх закладах другорядного значення, а педагогічні дослідження більше не мають національно орієнтованого спрямування. Після війни радянський уряд проводить нову хвилю з витіснення української мови російською, яку у вишах України репрезентують як мову високої культури. Так, викладачами Київського педінституту 50-х років опубліковано низку наукових праць, де розроблялась ідея зближення російської та української культур, «благотворного» впливу російської мови на українську. У зв'язку з цим публікувались статті в галузі методики, де йшлося про взаємозв'язок та схожість «двох братніх мов» та акцентувалось на спільних рисах у їх викладанні [7].

Все це звужувало наукові пошуки, сприяло недооцінці значення рідної мови в освіті. Закон 1958 року, згідно якого батьки могли обирати мову навчання в школі, ще більше прискорив русифікацію освіти, яка тривала кілька десятиліть і проявлялась у наступному: скороченні кількості годин на вивчення української мови, зменшенні кількості українських шкіл, наданні російським школам більше привілеїв та кращого матеріально-технічного забезпечення. Окрім того, в суспільстві поширювалась думка, що з російською мовою легше здобути подальшу освіту й працевлаштуватись. З розростанням міст з'явилась міська культура, у якій домінувала російська мова. Українська мова перетворювалась на мову села, що формувало зневагу до неї у молоді. Майже повністю було зросійщено професійно-технічні навчальні заклади в Україні, як і заклади вищої освіти, і спроби відновити там викладання національною мовою були відхилені московським керівництвом як «ідеологічно шкідливі» [8, 12].

Історико-педагогічний напрям досліджень українських вчених в радянський період також зазнав впливу політичних процесів у суспільстві. Питання розвитку освіти в Україні не були пріоритетом, порівняно з вивченням ідей марксизму-ленінізму в педагогіці. Ґрунтовно аналізували педагогічні погляди Н. Крупської, звеличували «педагогічні ідеї» партійних лідерів, російських письменників та громадських діячів (Л. Толстого, М. Калініна, М. Пирогова, О. Пушкіна, М. Чернишевського та ін.) [1]. Після приєднання у 1939 році західноукраїнських земель до Радянської України вчені звернулись до вивчення розвитку шкільництва в регіоні, що дало змогу отримати важливі відомості про стан освіти й шукати шляхи його покращання. Але невід'ємною частиною таких праць був надмірний акцент на позитивному впливі радянської влади на освіту регіону. Узагальнені дослідження питань розвитку освіти в Україні також концентрувались на радянському періоді (М. Грищенко, С. Литвинов, М. Даденков та ін.). Пильний ідеологічний контроль влади не давав змоги науковцям об'єктивно оцінити освітні процеси в Україні, згадувати про існування УНР та її вплив на освіту, досліджувати спадщину українських педагогів початку ХХ століття. Праці хоч і мали цінні історичні матеріали, але містили численні посилання на партійних діячів. Дореволюційний період розвитку освіти піддавався критиці, педагогічна думка в попередніх століттях досліджувалась мало, переважно освіта середини ХІХ століття або ХVІ–ХVІІ століття (в контексті «возз'єднання українського

народу з російським народом», з акцентом на «споконвічне прагнення українського народу до возз'єднання»). Період Київської Русі розглядали переважно як частину російської історії. У книгах та в університетських курсах з історії педагогіки значну частину займали питання розвитку освіти в Росії. До явищ російської педагогіки відносили навіть братські школи (які є унікальними й характерними лише для України), Києво-Могилянську академію тощо [3, с. 95–98]. Розділи про видатних радянських педагогів містили переважно матеріали про внесок російських педагогів, що підкреслювало вищість саме російської педагогічної думки.

Намагання українських науковців ґрунтовніше висвітлити історію освіти в Україні не схвалювались вищим керівництвом. Наприклад, рукопис відомого дослідника М. Грищенка «Освіта і педагогічна думка українського народу», поданий до багатотомника, присвяченого історії педагогіки народів СРСР, був відхилений московськими рецензентами у 1960-х роках й тому не увійшов до видання [9, с. 67–79].

Серед педагогічних поглядів відомих українських персоналій найбільш досліджуваними були А. Макаренко, Т. Шевченко, Г. Сковорода, К. Ушинський, при цьому на їх українському походженні не акцентувалось. К. Ушинського репрезентували як російського педагога, Г. Сковороду розглядали як борця проти церковного та феодального виховання, Т. Шевченка – як революціонера-демократа. Творчість великого Кобзаря розглядалась однобоко, суто з позицій марксистсько-ленінської теорії, а його педагогічні ідеї, особливо щодо родинного виховання, досліджувались мало. Ідеологічний контроль також негативно вплинув на розробки в галузі методики мови і літератури: літературні явища рекомендували вивчати на зразках робіт В. Леніна й Й. Сталіна, а українських письменників рекомендували до розгляду лише після детального вивчення вищезгаданих персоналій. У зв'язку з таким підходом багато талановитих українських письменників та педагогів тривалий час залишались невідомими.

В період 60-х та першої половини 70-х років, коли в українському суспільстві відбувались процеси часткової демократизації, науковці мали змогу глибше вивчати українську педагогічну думку, звертатись до спадщини прогресивних педагогів початку ХХ століття, про яких довго замовчували (Я. Чепіги, Т. Лубенця, В. Роднікова, О. Музиченка та ін.) та розпочали дослідження з народної педагогіки [3]. Проте це тривало недовго: вже наприкінці 70-х пропагандистський напрямок в освіті знову посилювався, як і процес стрімкого «зближення та злиття націй». Репресії проти національно свідомої інтелігенції, закриття українських шкіл, введення доплат учителям російської мови, зменшення видавництва україномовних підручників, панування російської мови в наукових виданнях призвело до тотального її поширення в освітній сфері, що тривало до 1991 року. Російську мову пропагували як джерело збагачення української мови, та насправді продовжувались розпочаті ще у 30-х роках спроби ліквідувати українську самобутність. Заклади освіти все ще були осередками ідеологічної роботи, і публікації вчених-педагогів загалом не відрізнялись новизною та різноманітністю тематики, яка обмежувалась спрямованістю на виховання людини без національності, висвітленням освітніх «здобутків» радянської доби, критикою «буржуазних педагогічних ідей», тобто науки капіталістичних країн.

Відновлення Україною незалежності активізували демократичні процеси в суспільному житті й в освіті зокрема. В галузі педагогіки спостерігалось пожвавлення наукових пошуків на тему відродження національної освіти та культури, звернення до історичного минулого нашого народу, народної педагогіки, дослідження української педагогічної спадщини, особливо тривалий час замовчуваного періоду експериментальних досліджень 20-х років. Українські дослідники вже не мали обмежень у аналізі світових досягнень педагогічної науки, висвітленні тенденцій розвитку освіти, намагаючись вивчати шляхи впровадження кращого закордонного педагогічного досвіду. Але, як показав досвід, суттєвих зрушень в процесі дерусифікації після 90-х років не відбулось: роки тоталітаризму віддалили українське суспільство від європейських цінностей, старе партійне керівництво трансформувалось і знову отримало більшість у владі. Його політичний курс, у тому числі й освітній, не мав пріоритетом демократизацію суспільства, тому освітні реформи й офіційна спрямованість на входження в європейський освітній простір багато в чому залишались формальними [4, 8].

Національне відродження відбувалось більше на сторінках наукових видань та навчальної літератури. Українською мовою користувались у школах, наукових установах, видавались україномовні підручники, але у побуті, засобах масової інформації, культурному середовищі все ще панувала російська. У вишах, особливо технічного профілю, значну кількість занять продовжували проводити російською мовою. Іноземні студенти в українських вишах донедавна української мови взагалі не вивчали, для них створювались російськомовні освітні програми. У багатьох закладах замість англійської, німецької чи французької їм викладали російську мову як іноземну. У науковому середовищі російська мова теж була поширена: назви наукових праць, що подавались до друку, ключові слова до них та анотації обов'язково потрібно було дублювати російською.

Все це свідчить проте, що керівництво країни не ставило мету зупинити русифікацію освіти, й становище української мови можна було назвати критичним. У суверенній Україні кандидати в президенти давали передвиборчі обіцянки надати російській мові статус другої державної, а проникнення російської культури в усі сфери життя сприяв розколу українців за мовною ознакою. Ухвалений у 2012 році закон, який уможливив використання регіональної мови як державної, фактично сприяв подальшому зросійщенню. Фактор російськомовного культурного середовища залишався панівним, тому заходи з розбудови національної освіти впродовж трьох десятиліть не змогли його переважити. На превеликий жаль, зупинка цього процесу стала можливою лише з початком російсько-української війни, що призвела до змін у масовій свідомості, ухвалення важливих урядових рішень щодо українізації суспільного життя й освіти зокрема.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, історичний шлях українського суспільства засвідчує, що Україна впродовж тривалого періоду перебувала у зоні потужного впливу російської цивілізації, тому закономірним є бажання звільнитись від нього, викоринити з масової свідомості багаторічну залежність від сусідньої держави. Для цього важливо глибше розуміти процеси, що відбувались у минулому, зокрема й у галузі освіти та педагогічної науки. Українську мову поступово вилучали з навчального процесу, замінюючи її російською, паралельно вживаючи заходи зі зниження її престижності. Особливо відчутним був процес зросійщення у вишах та наукових установах. Тиск на українських вчених та репресії зумовили збіднення їх наукових пошуків впродовж десятиліть. Під забороною опинилися експериментальні дослідження, теми розвитку особистості дитини, національного виховання, впливу народної педагогіки, висвітлення досвіду світової науки, здобутки видатних українських педагогів. Праці науковців набули описового характеру, будучи спрямованими на звеличення досягнень російської педагогіки, особливо радянського періоду. Такий стан освіти та науки відображав тривалий процес знищення національної ідентичності молодого покоління.

Після проголошення незалежності України русифікаційний процес послабився, проте продовжувався при формальному відродженні національної освіти. Це зрештою призвело до прихильності частини українців до російської культури, до схвалення ними ідеї відновлення імперської спільноти, що й дало змогу Росії втрутитись у внутрішні справи нашої держави, анексувати частину території й розпочати повномасштабну війну. Тому на теперішньому етапі питання звільнення від російського впливу в освітній галузі й звернення до здобутків національної педагогіки набуває провідного значення й потребує глибшого розгляду з метою недопущення подібних помилок у майбутньому.

Перспективними вважаємо ґрунтовне вивчення досвіду минулого в розробці проблем національного виховання, а також пошук ефективних шляхів прискорення українізації освітньої галузі.

Список використаних джерел

1. Адаменко О. В. Українська педагогічна наука в другій половині ХХ століття. Луганськ : Альма Матер, 2005. 704 с.
2. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: Підручник. К. : Либідь, 2006. 424 с.
3. Гупан Н. М. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні. Київ.: Ін-т внутр. справ при Нац. Акад. внутр. справ України., 2000. 252 с.
4. Дехтєвський В. Російська мова в Україні – чинник протистояння, сепаратизму та російської агресії. URL: <https://language-policy.info/2015/11/rosijska-mova-v-ukrajini-chynnyk-protystoyannya-separatyzmu-ta-rosijskoji-ahresiji/>.
5. Етнопедагогіка : Навч. посібник. Ч. I / Євтух В.Б. та ін., Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2003. 149 с.
6. Звіт про науково-дослідну роботу інституту за 1947/48 н. рік. Держ. архів м. Києва. Ф. Р-346. Оп. 2. Спр. 222.
7. Звітні картки професорсько-викладацького складу про виконання науково-дослідної роботи за 1949 рік. Держ. архів м. Києва. Ф. Р-346. Оп.2. Спр. 410.
8. Крамар О. Успадкована дискримінація. URL: <https://tyzhden.ua/uspadkovana-dyskryminatsiia-nosii-ukrainskoi-movy-prodovzhuiut-zaznavaty-utyskiv-u-vlasnij-derzhavi/>.
9. Майборода В. К., Тимченко А. А. М. М. Грищенко – Учений, Педагог, Наставник: Монографія. Миколаїв: МДУ ім. В. О. Сухомлинського, 2008. 163 с.
10. Матеріали про видання підручників дитячої літератури та комплектування науково-педагогічних і дитячих бібліотек. 5.07.24.–24.10.24 р. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 4. Спр. 343.
11. Назаренко О. В. Репресовані вчені Київського інституту народної освіти та їхня роль у розвитку української педагогічної науки. Педагогічні науки: теорія та практика. 2022. № 1 (41). С. 17–22. URL: <http://journalsofznu.zp.ua/index.php/pedagogics/issue/view/143>
12. Новородовська Н. О. Вплив радянської політики русифікації на соціокультурний та мовний простір УРСР у 1964–1985 рр. *Молодий вчений*. 2018. № 11 (63), С. 30–35.
13. Сухомлинська О. Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції. Історико-педагогічний альманах. 2014. Вип. 1., С. 4–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2014_1_3.

References

1. Adamenko O. V. Ukrainska pedahohichna nauka v druhii polovyni KhKh stolittia. Luhansk : Alma Mater, 2005. 704 s.
2. Artemova L. V. Istoriia pedahohiky Ukrainy: Pidruchnyk. K. : Lybid, 2006. 424 s.
3. Hupan N. M. Istoriografii rozvytku istoryko-pedahohichnoi nauky v Ukraini. Kyiv.: In-t vnutr. sprav pry Nats. Akad. vnutr. sprav Ukrainy., 2000. 252 s.
4. Dekhtiievskiy V. Rosiiska mova v Ukraini – chynnyk protystoiannia, separatyzmu ta rosiiskoi ahresii. URL: <https://language-policy.info/2015/11/rosijska-mova-v-ukrajini-chynnyk-protystoyannya-separatyzmu-ta-rosijskoji-ahresiji/>
5. Etnopedahohika : Navch. posibnyk. Ch. I / Yevtukh V.B. ta in., Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr “Kyivskiy universytet”, 2003. 149 s.
6. Zvit pro naukovo-doslidnu robotu instytutu za 1947/48 n. rik. Derzh. arkhiv m. Kyieva. F. R–346. Op. 2. Spr. 222.
7. Zvitni kartky profesorsko-vykladatskoho skladu pro vykonannia naukovo-doslidnoi roboty za 1949 rik. Derzh. arkhiv m. Kyieva. F. R–346. Op.2. Spr. 410.
8. Kramar O. Uspadkovana dyskryminatsiia. URL: <https://tyzhden.ua/uspakovana-dyskryminatsiia-nosii-ukrainskoi-movy-prodovzhuit-zaznavaty-utyskiv-u-vlasnij-derzhavi/>
9. Maiboroda V. K., Tymchenko A. A. M. M. Hryshchenko – Uchenyi, Pedahoh, Nastavnyk: Monohrafiia. Mykolaiv: MDU im. V. O. Sukhomlynskoho, 2008. 163 s.
10. Materialy pro vydannya pidruchnykiv dytyachoyi literatury ta komplektuvannya naukovo-pedagogichnyh i dytyachyh bibliotek. 5.07.24.–24.10.24. TsDAVO Ukrainy (Tsentr. derzh. arkhiv vyshch. orhaniv vlady ta upr. Ukrainy). F. 166. Op. 4. Spr. 343.
11. Nazarenko O. V. Represovani vcheni Kyivskoho instytutu narodnoi osvity ta yikhnia rol u rozvytku ukrainskoi pedahohichnoi nauky. Pedahohichni nauky: teoriia ta praktyka. 2022. № 1 (41). S. 17–22. URL: <http://journalsofznu.zp.ua/index.php/pedagogics/issue/view/143>
12. Novorodovska N. O. Vplyv radianskoi polityky rusyfikatsii na sotsiokulturnyi ta movnyi prostir URSR u 1964-1985 rr. *Molodyi vchenyi*. 2018. № 11 (63), S. 30–35.
13. Sukhomlynska O. Radianska pedahohika yak ideolohiia: sprobha istorychnoi rekonstruktsii. Istoryko-pedahohichniy almanakh. 2014. Vyp. 1., S. 4–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lpa_2014_1_3